

LARS GREEN DALL

Madsens MEDITATIONER

En bog om Svend Åge Madsens forfatterskab

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

Madsens meditationer

Madsens meditationer

En bog om Svend Åge Madsens forfatterskab

Aarhus Universitetsforlag |

Madsens meditationer

© Forfatteren og Aarhus Universitetsforlag 2008

Tilrettelægning og omslag: Jørgen Sparre

ISBN 978 87 7934 756 4

Aarhus Universitetsforlag

Langelandsgade 177

8200 Århus N

Fax 89 42 53 80

www.unipress.dk

Bogen er udgivet med støtte fra Forskningsrådet for Kultur og
Kommunikation og Landsdommer V. Gieses Legat

Indhold

PROLOG

Dialog om sandhed 9

INDLEDNING

Om Madsens meditationer 11

MODERNISTISKE MEDITATIONER

Om den litterære modernisme 21

MENTALE RUNDHYL

Om René Descartes – og Madsen 49

HVEM ER MEST ORPHAN?

Om forryktheder og fantasier –
hos Madsen og René Descartes 71

TALE OG TAVSHED

Om sproget – hos Ludwig Wittgenstein
og Madsen (og Franz Kafka) 99

HÅNDGRIBELIGHEDER

Om sund fornuft hos G.E. Moore,
Ludwig Wittgenstein, René Descartes –
og Madsen 113

DEN IRSKE FORBINDELSE

Om James Joyce – og Madsen 131

Må FORTSÆTTE! Vil FORTSÆTTE!	
Om Samuel Beckett – og Madsen	161
KAKOFONI & KAFKAFILI	
Om Franz Kafka – og Madsen	175
ØJNENE, DER SER	
Om Robbe-Grillet og Madsen	189
HØVDINGESKYGGEN	
Om Edgar Allan Poe – og Madsen	199
LYSTER OG FRUGTER	
Om litteraturens velsignelser	215
EN ORDVENS KOSMOGONI	
Om skabelse og tvivl – hos Madsen og René Descartes	223
AFMAGTENS REFUGIUM	
Om refleksion og resignation	231
KOGLÉN	
Om dualisme – hos Madsen og René Descartes	271
SPALTNING FINDER STED	
Om spaltninger og fordoblinger i Madsens forfatterskab	281
VEM OG MADNES	
Om logos, mens og ratio; om dualisme; om forfatteren vs. virkeligheden	295
AT VÆRE ELLER AT IKKE-VÆRE	
Om væren og fraværen i Madsens forfatterskab; om ikke, ingen og andre negationer	305
EXCESSERNES ENDELIGT	
Omsider	327

NOTER	341
BIBLIOGRAFI	365
VÆRKREGISTER	387
FIGURREGISTER	391
PERSONREGISTER	395

Prolog

Dialog om sandhed

“Man kan ikke undvære en metode, når man begynder at søge efter sandheden.”¹ Således formulerede René Descartes i sit første filosofiske værk, *Regler for anvendelsen af menneskets erkendemidler* fra 1628, en tommelfingerregel (den såkaldte “Regel IV”) for den sandhedssøgende. Andre bud på sandheden – og vejen til sandheden – får vi gennem følgende dialog, som udfoldes i *Syv aldres galskab* fra 1994² – en roman som med rette regnes for et af Svend Åge Madsens absolutte hovedværker. De samtalende personer er klokkeren, trykkeren og forfatteren Hans Hanssøn Skonning og hans elev, drengen Bertel Jenssøn Helled. Tid og sted: 1600-tallets Århus. “Vindbøjtlén”, der omtales, er i øvrigt Skonnings, Bertels og Descartes’ samtidige – matematikeren, fysikeren, astronomen og filosofen Galileo Galilei (1564-1642).

[Bertel:] Man kan ikke vente at sandheden pludselig dukker op. Man må snuse sig frem. Lirke lidt her og pirke lidt der. Løfte en flig, fjerne et slør, vende en sten.

[Hans:] Stakkels Bertel, du har lyttet for meget til den vindbøjtel, der gudskelov nu er død, der mener at han kan nå frem til sandheden ved at måle tingene i verden, veje dem, og deraf udlede den indre sammenhæng. [...] Hvor finder du en vægt der kan veje ulykke og skyld? Hvordan vil du ræsonnere dig til synd og rædsel?

[Bertel:] Men vi har dog fået vores forstand til at erkende verdens sammenhæng og trænge dybere ind til tingenes væsen.

[Hans:] Forkert, forkert og forkert igen. Vi er udstyrede med ét organ, hvormed vi kan opnå en erkendelse der stikker langt dybere end vores sølle forstand kan gøre sig håb om at nå. Det er hjertet. Ved hjælp af dét opnår vi en indføling som fører os til sandheden, hvilket ræsonnementet ikke kan.

[Bertel:] Men vi ræsonnerer dog nu?

[Hans:] Vi tror vi ræsonnerer [...] – Men hvad vi gør, er at lytte til hjertet og forsøge at give dets tale ord.

[Bertel:] Og straks sandheden melder sig for hjertet, kender vi den?

[Hans:] Vi kan behøve tid til at granske hjertet. Men i det øjeblik vi har sandheden i hænde, er vi ikke i tvivl om det.

Indledning

Om Madsens meditationer

Jeg er, jeg eksisterer – det er sikkert. Men hvor længe? Jo så længe jeg tænker. (Rene Descartes: *Meditationer over den første filosofi*)³

Tavshed [] var i begyndelsen, her hos mig, og jeg tænker ikke, hvorfor jeg er til [...]. (Svend Åge Madsen: “Om sig”)⁴

Der var ikke anden udvej: Jeg måtte tænke mig om. (Svend Åge Madsen: *Jakkels vandring*)⁵

Madsens meditationer er en brydning af vandspejlet, en vægtløs boblen omkring, et dyk i dybet. Intentionen er nemlig – undrende og grublende – at se nærmere på de *fornuftsfilosofiske strømme* i forfatteren Svend Åge Madsens (f. 1939) forfatterskab. Disse strømme synes i tilfældet Madsen altid at høre ind under en af følgende hydrodynamiske subkategorier: modstrøm, understrøm, hvirvel, turbulens eller bølge. Aldrig havblik eller behagesyg medstrøm! Og mens vi endnu er i det våde element, så lad mig citere Tomas Emil Fant, en blandt flere fortællere i Madsens roman *Nærvær og Næsten*

fra 2000, der i det følgende funderer over fortællingers – fortællingens – betydning for mennesker: “[...] vi har brug for historier til at skylle hjernen igennem.”⁶ Også denne bog har som intention at skylle sin læsers hjerne – og hjerte – igennem. Blandt andet med Madsens historier – og med historier om Madsen og Madsens historier. *Madsens meditationer* er således henvendt til alle, der holder af at lade fornuft og fantasi forføre af Svend Åge Madsens svimlende fortællinger.

Én, der i høj grad lod sig forføre af fornuft – og af fantastiske fantasier om selv samme fornuft – var René Descartes (1596-1650): Denne franske filosof, matematiker og naturforsker fremstår om nogen som fornuftsfilosofiens – *rationalismens* – ophavsmand. Ja, Descartes kan nærmest siges at inkarnere den rationalistiske idé – han er fornuft i kød og blod! Den dag i dag kaldes Descartes for selve den moderne filosofis fader⁷ – ikke mindst fordi hans filosofi og filosofiske projekt var en “moderne” reaktion imod middelalderens skolastiske filosofi med dennes tætte sammenvævning af tro og filosofi.⁸ Og uanset hvad man måtte mene om dele af filosofiens *epistemologiske excesser* (læs: *filosofiske forryktheder*), så har Descartes været en af de væsentligste (h)åndværkere i forbindelse med konstruktionen af det fundament, der holder den moderne verden, det moderne menneske og den moderne filosofi oppe – og i åndelig, kritisk, reflekteret vater. Og det, hvad enten vi er os gælden bevidst eller ej.

Ethvert barn, omtrent, kender Descartes’ berømte ord *cogito ergo sum* (der kan oversættes med *jeg tænker, altså er jeg*). Det var med disse ord og denne tanke, at Descartes mente – uigenkaldeligt og uigendriveligt – at have bevist sin og verdens eksistens. Madsen har om Descartes’ udødelige ord udtalt,⁹ at de eneste tre “filosofiske aforismer”, der med ret og rimelighed kan siges at være seriøse udfordrere til den stjernestatus, der er blevet “*cogito ergo sum*” til del, velsagtens er Sokrates’ “det eneste, jeg ved, er, at jeg intet ved”, Nietzsches “Gud er

død!” og Wittgensteins “det, hvorom man ikke kan tale, om det må man tie.” Filosoffen Peter Markie har – mindre flatterende – kaldt Descartes’ udsagn for “lige så selvfølgelig og uninteressant som påstanden om, at fisk ikke har behov for cykler”¹⁰, og Descartes selv påpeger da også i et brev, at hans aforistiske genistreg er så selvindlysende simpel, at den kunne være faldet en hvilken som helst skribent ind.¹¹ Men faktisk er det hverken selvindlysende, simpelt eller tilforladeligt, at Descartes benytter ordene “cogito ergo sum” som fundament under sit verdensbillede og under virkelighedens – og ikke mindst sin egen – eksistens.

Descartes beskrives i denne bog som Madsens måske tydeligste filosofiske antipode – og på samme tid fremstår Madsen som Descartes’ utrættelige opponent! Jeg ønsker med *Madsens meditationer* at undersøge Madsens bevidst forvrængede mimen af både Descartes og den cartesianiske fornuftsdyrkelse. Descartes, der i bogen her optræder som repræsentativ primus motor for rationalismens epistemologiske excès, har ikke tidligere været inddraget i receptionen af Madsens forfatterskab.¹² Dette forhold har undret mig længe – og har samtidig været en del af min motivation for at give mig i kast med arbejdet med denne bog.

Descartes udgør i mine øjne et uomtvisteligt filosofisk forlæg for Madsens forfatterskab. Jeg finder, at Descartes og hele den rationalistiske tradition, der udspringer af hans tænkning, er et væsentligt pejlemærke for Madsens filosofiske og litterære manøvrer. Sat på spidsen kan man sige, at Descartes agerer filosofisk rød klud for Madsen – eller som det lyder i *Genspejlet* (1999), Madsens store bevidsthedsfilosofiske roman: “Har du ikke lagt mærke til det? Der er ikke noget der kan få os til at gyse, helt spontant, som rationaliseringer.”¹³ Ordene er (den skønne) Helenas, og adressaten er – ud over læseren – (selv)bevidsthedsforskeren, Just Helled.

Cartesianismen (samlebetegnelse for Descartes' filosofi og det erkendelsesteoretiske synspunkt, at erkendelsen har et fundament af ubetvivlelige indsigter¹⁴) udspilles i fortælling efter fortælling hos Madsen – i form af parodien, den travestrende mimen, paradokset, radikaliseringen og deformeringsen. Det er nu engang ikke kun forbilleder, man spejler sig i. Også modsætninger viser, hvem man er – som forfatter, fortæller, filosof(erende) og menneske.

Slaget i *Madsens meditationer* står på mange fronter: Metoder, motiver, manier, diskurser, metafysiske tilbøjeligheder og epistemologiske excesser krydser klinger på tværs af forfatter-skabets værker. Alt sammen med det sigte at udæske Madsens værker deres forunderlige status som filosofiske filurer. Jeg ser tydelige og gentagne tegn på, at Madsens (fornufts)filosofiske fascination er iblandet en påfaldende og degraderende latter. Hos Madsen vendes filosofien på vrangen og på hovedet, og epistemologiens til tider dystre erkendelser indoptages og gengives – i tekst efter tekst – i excessens travestrende kostume. Ironi, overdrivelse og paradoks bliver væsentlige og naturlige udtryksformer hos Madsen. Derudover er det i *Madsens meditationer* intentionen at læse og begribe nogle af Madsens uomgængelige forbilleder udi skriftens, sprogets og bevidsthedens mysterier – James Joyce, Samuel Beckett, Franz Kafka, Alain Robbe-Grillet og Edgar Allan Poe. Hver især har disse fortællingens alkymister leveret *deres* boblende væsker til de i forvejen fluorescerende kolber i Madsens tekstlaboratorium. Og alle leger de – som Madsen selv – kispus med begreberne fornuft, ufornuft, systematik og galskab.

Mit anslag i *Madsens meditationer* er et forsøg på at begribe modernismens idé og filosofi. Disse *mine* “modernistiske meditationer” har til formål at give et *andet* billede af den verdensorden og den virkelighedsopfattelse, der ligger som fundamentet under Madsens (modernistiske) forfatterskab. Billedet er langt fra at være komplet, men synes alligevel at

indkredse væsentlige æstetiske, litterære og filosofiske potentialer, som Madsen både digter på og om. Ord som ubestemthed, usikkerhed og undren vil nødvendigvis dukke op her. Den litterære modernisme – både herhjemme og ude i den store verden – var og er på sin vis et opgør med traditionelle og konventionelle måder at fantasere om, filosofere over og skrive om verden, virkeligheden og mennesket.

Næste skridt er en introduktion til René Descartes og perspektiverende læsninger af filosoferne Ludwig Wittgenstein og G.E. Moore – ikke mindst med disse to herrers såkaldte “sunde fornuft” i fokus. Også en analyse af Madsens egen “læsning” af og skriven på filosoferne får plads her. At Wittgenstein og Moore inddrages, skyldes primært visse interessante filosofiske forbindelseslinjer, som fremtræder – nogle eksplicit og andre efter nærmere undersøgelse – mellem hhv. Descartes, Moore, Wittgenstein – og Madsen.

Og så udsættes de førnævnte litterære forbilleder og forudsætninger for Madsens forfatterskab – Joyce, Beckett, Kafka, Robbe-Grillet og Poe – for granskende læsninger og analytiske afsøgninger. Herved afsløres væsentlige metodiske, motiviske og filosofiske relationer Madsen og “ikonerne” imellem. Hverken Descartes eller fornuftsfilosofiens velsignelser går i øvrigt ram forbi her heller.

Madsens meditationer indeholder litterære og filosofiske undersøgelser af en lang række af forfatterskabets noveller og romaner. Der er tale om en konsekvent *de-kontinuerlig* forfatterskabslæsning, hvor læsninger, analyser og fortolkninger af en lang række af forfatterskabets værker holdes op imod hinanden – uden særlig hensyntagen til deres tilblivelseshistorie. Teksterne får lov at supplere, kommentere, negere, komplementere og fuldbyrde hinanden. De udvalgte tekster repræsenterer størstedelen af forfatterskabet i og med en konsistens og en kontinuitet (på *trods* og på *tværs* af forfatterskabets – stadig! – vildtvoksende og disparate afsøgninger)

i de filosofiske og litterære metoder, motiver og manier hos Madsen. Alle de madsenske fortællinger, der optræder her i bogen, viser sig – formummet bag parodiens, travestiens, groteskens eller overdrirelsens kappe – blandt meget andet at være markante indlæg imod den cartesianske rationalisme.

Flere steder i bogen gives ordet til Madsen selv – i form af hans refleksioner og kommentarer i artikler, kronikker og interviews igennem årene. Derudover har jeg i perioden 2003-08 pr. e-mail “besværet” Madsen med en lang række spørgsmål – til værker, tanker, idéer og strukturer i forfatterskabet – og han har til min store glæde givet mig lov til at citere denne korrespondance i bogen (markeret med “*Madsen pr. e-mail*” i noterne). Jeg takker Madsen – både for hans imødekommenhed og for hans overbærenhed med mine til tider omstændelige og nysgerrigt forgrenende spørgsmål. Ligeledes er jeg Ejnar Nørager Pedersen, Madsens utrættelige biograf, taknemmelig – både for at have skrevet den uundværlige *Af og om Svend Åge Madsen – en bibliografi* (1999) og for at have hjulpet mig personligt med faktuelle oplysninger omkring årstal, forlag, anmeldelser m.v. i forhold til Madsens bestandigt knopskydende og vildtvoksende forfatterskab.

Jeg har lettere nødtvungen og primært af pladshensyn valgt hverken at inddrage Madsens børnebøger (f.eks. *Modsatterne og Omvendterne* (1967)), ungdomsbøger (f.eks. *Jagten på et menneske* (1991)), hans mange skuespil (f.eks. *Dr. Strangula* (1985)), hans “krimier” (skrevet sammen med hustruen Lise Madsen under pseudonymet Marianne Kainsdatter; f.eks. deres seneste roman *Engleskyts* (2002)) eller de mange – og interessante – adaptationer af Madsens tekstunivers (f.eks. opera, “soopera” og dukketeater) igennem årene. Dog kan jeg ikke lade være med her *alligevel*, som introduktion til Madsen og hans værk, at citere Madsens finurlige og kloge børnebog *Den usynlige myre*, hvor hovedpersonen Mithya leverer en

tredobbelt rammende karakteristik – af Madsen, af et væsenstræk i hans forfatterskab og af denne bogs ærinde:

Hvis det er barnligt at kunne se flere muligheder, så vil jeg helst være fri for at blive voksen [...] Hvis det er fjantet, at kunne se tingene fra den komiske side, er jeg ikke sikker på at alvor er noget for mig.¹⁵

En kommentar til bogens titel – *Madsens meditationer* – må være på sin plads, førend undersøgelsen kan begynde. *Meditation* betyder ifølge *Nudansk Ordbog* “overvejelse” eller “fordybelse i sig selv”, og verbet *at meditere*, fra latin *meditari* (“overveje”), bør forstås som “at gruble” eller “at fordybe sig i sit eget jeg”. *Politikens filosofi leksikon* uddyber forklaringen:

MEDITATION (lat. *meditatio*, af *meditari*, overveje, øve sig), eftertanke, kendetegnet ved indre fordybelse el. koncentration. 1. overvejelse, hvor man metodisk gennemtænker et problem, især ved at vende sig fra det, der synes selvfølgeligt, mod sig selv. Jf. refleksion. 2. indre fordybelse som religiøst middel (øvelse).¹⁶

Meditation forstået således er i flere henseender på spil her i bogen. Dels var den filosofiske meditation metoden, hvorved René Descartes analytisk og rationelt reflekterede sig frem til sin egen og verdens eksistens, jf. titlerne på to af hans hovedværker, *Om metoden* (1637) og *Meditationer over den første filosofi* (1641). Og da Madsen drilsk og med åben pande træder Descartes i hælene og ikke viger tilbage for at mime og parodiere filosofien på det groveste/sjoveste, synes ordvalget oplagt. Samtidig er både *fordybelsen i sig selv* (*Nudansk Ordbog*) og *den refleksive bevægelse bort fra det selvfølgelige mod sig selv* (*Politikens filosofi leksikon*) centrale motiver og temaer – om end ofte med ulig fortegn og/eller temperament – i både Descartes’ filosofiske og Madsens lit-

terære excesser. I øvrigt skal det vise sig, at Madsen også, som en del af skriveprocessens indledende og opvarmende øvelser, benytter en art meditativ tilstand som *sin* metode – han kalder det for “sansedeprivation”¹⁷. Dog! Måske er der snarere tale om en *ameditativ* metode, såfremt meditationens mål er ro, sindsro. Hvad Madsen søger er måske nok ydre ro, men ikke indre. Tværtimod! Mere om dette senere.

En – nej, rettere *to* – indrømmelser: 1. Jeg er ikke filosof, men litterat. 2. Dette er ikke en lærebog i filosofi, men en litterær undersøgelse. Nævnte indrømmelser for at undskylde nødvendigvis begrænsede og til tider måske forsimplede udlægninger af Descartes, hans filosofi og den forskning i denne, der er blevet verden til del i de mellemliggende små 400 år. Madsen og *hans* forfatterskab er i fokus, mens Descartes (og cartesianismen) er en væsentlig med- og modspiller i undersøgelsen af Madsens værker og deres budskab. Dette er således ikke en bog om Descartes, men en bog om Madsen – *med* Descartes. For de læsere, der måtte ønske at læse mere af og lære mere om Descartes, kan jeg henvise til Descartes’ egne skrifter, hvoraf tre af hovedværkerne er oversat til dansk (se litteraturlisten) – og i øvrigt indeholder gode forord og efterskrifter. Desuden kan Carl Henrik Kochs bog om Descartes, hans tid og hans filosofi (se litteraturlisten) varmt anbefales, og for de, der måtte ønske at gå videre, er der næsten ingen vej uden om *The Cambridge Companion to Descartes*¹⁸, der er en fremragende samling artikler om Descartes og hans filosofi, skrevet af de førende forskere på området. Omfattende og krævende, men også givende, grundig og inspirerende. Peter Markie, filosofiprofessor, Descartes-specialist og – med artiklen “The Cogito and its importance” – bidragyder til *The Cambridge Companion to Descartes*, har formuleret det cartesianske projekt kort, men præcist (her i min oversættelse af Markie 1992, s. 140):

Historien er velkendt. Descartes er på udkig efter noget absolut sikkert, hinsides selv den mindste og den mest urimelige tvivl; noget, der kan udgøre et urokkeligt fundament for hans viden. Han afviser den verden, hans sanser fremstiller for ham. Den klassiske skepticisernes bekymringer omkring hallucinationer, vanvid, drømme og bedrageriske guder overbeviser ham nemlig om, at der ingen vished er at hente dér. Han ender på en klippegrund af urokkelig vished; en vished, der kan modstå selv hans bekymringer om en bedragerisk gud: Han eksisterer.

Det er denne *metode*, denne *meditation* og denne *epistemologiske excès*, Madsen (og med ham: bogen, der ligger foran dig lige nu!) går i kødet på. Madsens fascination af Descartes og cartesianismen kan lokaliseres til begreberne tvivl (som er noget frugtbart), skepsis over for det bestående (som kan være noget frugtbart) og så hele den rationalistiske, metodiske, logiske, ræsonnerende og fundamentalistisk filosoferende side af Descartes (som *til tider* fremstår og fremstilles mere forrykt end frugtbart). *Madsens meditationer* er et portræt af et unikt forfatterskab i dansk litteratur, men bogen bliver samtidig til et portræt af en livsbekræftende forfatterskabsfilosofi – der, som årene er gået, har bredt sig smukkere og smukkere ud og nu mere end nogen sinde fremstår som en egentlig *livsfilosofi*.

